

УДК 94(497.13)"1915/1929"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-61-69

Ю. М. Давиденко

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

О. П. Моціяка

магістрантка історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Діяльність Хорватської партії права до від'їзду Анте Павелича в еміграцію (1915–1929 рр.)

У статті вперше в українській історіографії аналізується діяльність Партії права в Хорватії від вступу до неї Анте Павелича до його від'їзду в еміграцію. Простежено плідну організаторську роботу А. Павелича у зміцненні позицій Партії права у політичній системі Королівства сербів, хорватів і словенців. Відзначено важливість встановлення тісних контактів лідерів партії з італійською владою для хорватського національного руху. Окреслено напрямки діяльності партії та визначено причини її занепаду з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників.

Ключові слова: *усташи, Хорватська партія права, еміграція, Хорватська народна селянська партія, Хорватський блок, радикалізм, націоналізм.*

Усташський національний рух та існування Незалежної Держави Хорватія – чи не найяскравіший період з історії Хорватії ХХ ст. Як і будь-яке явище, що призводить до становлення незалежної держави, поява усташства була зумовлена багатьма як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Саме коріння руху зародилося ще в попередньому ХІХ ст., але тільки діяльність Партії права на чолі з майбутнім Поглавником усташів Анте Павеличем вивела національну хорватську ідею на практичну державотворчу площину. Для кращого розуміння даного процесу актуальним сьогодні є виявлення причин та передумов виокремлення незалежних держав з-під ярма великих імперій. Діяльність партії права з Анте Павеличем на чолі є яскравим прикладом суспільно-політичної боротьби хорватської політичної еліти за державну незалежність.

Зазначимо, що дослідження з даної проблеми історії Хорватії в українській історичній науці майже відсутні. У російській історіографії більше уваги надається діяльності політичного опонента А. Павелича – Степана Радича та його Хорватської селянської партії (ХСП).

Особливий інтерес викликає праця С. С. Белякова [1], яка дає найповнішу характеристику Партії права та її лідеру. У своїй монографії автор присвячує цьому цілий розділ, де багатоаспектно аналізує діяльність А. Павелича серед правашів, визначаючи її як вирішальний етап перед утворенням усташського руху.

Цілком закономірно, що хорватська історіографія вивчає різні сюжети з історії та діяльності Партії права. Найбільш повними та ґрунтовними працями можна назвати роботи Р. Хорвата [4], Т. Йонича [5], Ф. Єлич-Бутич [6], Б. Крізмана [9] та Х. Матковича [11]. Так, Р. Хорват дуже детально описує чи не кожну важливу подію у період з 1918 до 1941 рр. Багато з них стосуються саме діяльності Партії права. М. Яреб та Х. Маткович згадують про дану тему лише в контексті виникнення усташського руху, особливо не заглиблюючись у деталі. Щодо Ф. Єлич-Бутич, то авторка хоч і описує усташів в основному в період НДХ, проте велику увагу присвячує і передумовам виникнення цього явища, щоправда, не надто позитивно характеризуючи методи боротьби А. Павелича на доеміграційному етапі. Нарешті Б. Крізман значну увагу приділяє міжнародним зв'язкам, що встановлювалися членами Партії права з Угорщиною, Італією, Македонією тощо.

З наявних джерел як найбільш повне та достовірне нами були обрані спогади самого А. Павелича [12], де майбутній Поглавник детально описує свій нелегкий шлях до відновлення незалежності Хорватії, включаючи точний текст усіх власних виступів до 1941 р.

Відсутність літератури на дану тему в Україні зумовлює мету нашої статті: комплексно проаналізувати особливості та напрямки діяльності А. Павелича в Партії права до встановлення диктатури короля Александра. Об'єктом виступає політична ситуація в Хорватії в 1915–1929 рр., а предметом – діяльність Партії права та Павелича зокрема. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українській історіографії подано цілісний аналіз тогочасної радикальної опозиції в Хорватії.

Спершу варто зазначити, що Анте Павелич входив до Партії права ще з 1915 р., коли став її секретарем. На той час вона мала назву Чиста Партія права, а її члени називали себе франківцями від імені їх голови Йосипа Франка. Від первісної Партії права, заснованої Анте Старчевичем, залишилося небагато, оскільки після відходу від влади останнього Й. Франк радикально змінив її політичний курс. Замість боротьби проти дуалістичної монархії він запропонував боротися проти Угорщини, спираючись на Австрію. Таким чином, Франк закликав до об'єднання хорватських земель під егідою Габсбургів [1, с. 94–95]. Проте з часом усе змінилося.

У жовтні 1918 р. Партія права заявила про саморозпуск, а більшість її лідерів (у т. ч. і Й. Франк) емігрували. Однак уже наприкінці листопада партія відновила свою діяльність уже з абсолютно новими поглядами. Якщо ще місяць тому праваші радо вітали розпад Австро-Угорської монархії та утворення Народного віча у Загребі (виступало за об'єднання хорватів, сербів і словенців), то Партія права (уже без приставки Чиста) виступила проти подібної політики [6, с. 13]. Як зазначали її представники на клубному зібранні 29 жовтня 1919 р., "так само, як колись Партія права підтримувала розпад Австро-Угорської монархії та утворення Народного віча, так і тепер оголошує перед усіма, що буде боротися за об'єднану і незалежну Хорватію. Нова доба вимагає нових програм..." [Цит. за: 4, с. 26].

Діяльність новоствореної Партії права мала яскраво виражені республіканський характер та демократичність. Так, лідери партії заявляли, що хорватський народ сам буде господарем у новоствореній державі. Метою ж партії є лише об'єднання хорватських земель (такими вважалася і територія Боснії та Герцеговини) у єдину самостійну незалежну хорватську державу. Варто зауважити, що дану програму підписав як тогочасний керівник партії В. Пребег, так і Анте Павелич, вплив якого зростав ледь не з кожним днем [6, с. 15].

Після смерті найбільш впливового члена партії Александра Хорвата та від'їзду декількох інших (Пребег і Празман) починають переважати погляди молодих правашів: Міле Будака, Мілана Шуффлая, Густава Перчеца і самого Анте Павелича. Уже на такому етапі партію не оминали внутрішні суперечки, оскільки Павелич, усе ще будучи її секретарем, прагнув здійснювати найбільший вплив від свого імені [13, с. 32]. Причиною цього було те, що в той період колишній лідер Франк перебував в еміграції, а контакти, встановлені в Угорщині та Австрії, потрібно було підтримувати. Цим і зайнявся Павелич. Наприклад, у лютому 1920 р. він відвідав Відень і мав там розмову з генералом-полковником Степаном Саркотіцем і підполковниками Стевом Дуїчем та Іваном Перчевичем [5, с. 35].

А. Павелич займався також активною внутрішньою діяльністю. Так, саме йому приписують створення в 1921 р. Хорватського робітничого союзу, що проіснував аж до 1945 р. Як представника Хорватської Партії права (ХГП), Павелича було обрано на багато посад у наступні роки. Так, у 1922 р. він став міським представником Загреба, обласним представником східної частини Загреба та народним представником (останню посаду він зберіг за собою до 1931 р., перебуваючи в еміграції) [5, с. 36–37]. У 20-ті рр. Павелич також був головою кавалерійського відділу хорватського "сокола" і завжди в'їжджав на чолі цих вершників [8, с. 292].

Тим часом політична ситуація в Хорватії характеризувалася все більшою згуртованістю різноманітних партій. У травні 1921 р. був створений Хорватський блок, тобто об'єднання трьох головних хорватських партій – Хорватської народної селянської партії (ХНСП), ХПП та Хорватського співтовариства (ХС). Мета створення блоку визначалася як охорона хорватської національної індивідуальності. Він об'єднував хорватські сили в боротьбі проти централізму та великосербської гегемонії [11, с. 268]. Саме тут виникає конфронтація між ХНСП та ХПП, яка тривала фактично до смерті лідера ХНСП Степана Радича в 1928 р. Це протистояння було спричинене двома тенденціями: різницею у ставленні до белградської влади та явною лідерською позицією ХНСП у хорватському суспільстві. І якщо перша почне виявлятися через рік, то слабкість ХПП була очевидною майже одразу. Це зумовлювалося насамперед тим, що праваші мали досить вузьку суспільно-політичну основу, оскільки члени партії були обрані з націоналістично налаштованої інтелігенції чи колишніх австро-угорських офіцерів, які часто були невдоволені новим державним ладом лише через загрозу власним кар'єристським інтересам [6, с. 15].

Було очевидно, що у Хорватському блоці ХПП і, зокрема, сам Анте Павелич почувалися надто ущемленими з огляду на яскраву особистість С. Радича. До всього додалося ще і прагнення останнього домовитися з белградською владою щодо майбутнього Хорватії. 25 жовтня 1922 р. на конференції в Женеві Радич виступив з меморандумом від Хорватського блоку, у якому зазначалося хорватське державне право та існування хорватської державності протягом всієї історії. Незважаючи на те, що Радич називав політику Белграда етнічним утискуванням хорватів, він був готовий піти на компроміс із сербським урядом, оскільки розумів неможливість іншого вирішення національного питання на користь Хорватії законним методом [4, с. 133–137].

У відповідь Павелич звинуватив свого колегу по Хорватському блоку у відході від його принципів, хоча сам до цього робив спробу таємно встановити зв'язки з лідером Сербської радикальної партії Ніколою Пашичем [5, с. 39]. У свою чергу Радич заявив, що праваші не мають ніякого впливу на політичній арені і мусять покинути Хорватський блок. Ніхто не виступив проти цього, тож 18 листопада 1922 р. ХПП знову стає самостійною. За словами С. Радича, "хорватський радикалізм неприємний для хорватського національного руху, ще неприємніший, ніж франківці, тому він не має права виступати перед хорватським суспільством. Воно має свого голову, який знаходиться серед них, а не у Будапешті, Відні чи Римі (натяк на надто активну міжнародну діяльність Павелича – прим. авторів)" [Цит. за: 6, с. 15–16].

Наступний період (1922–1925 рр.) був, по суті, часом спроб франківців та А. Павелича підірвати авторитет ХНСП та С. Радича. Однією з таких було видання 9 серпня 1925 р. меморандуму "Заява хорватської опозиції", де критикувався відхід Хорватського блоку від націоналістичних ідей та відсутність зворотного зв'язку з простим народом [6, с. 16]. Проте ні ці, ні інші дії правашів ситуації не змінили.

Сам Хорватський блок, власне, теж проіснував недовго – до 1923 р., проте вже у вересні 1927 р. відновив своє існування. Туди, разом з ХНСП та Хорватською федералістською партією (ХФП) на чолі з Анте Трумбичем, ввійшла і ХПП. Однак за кілька місяців до цього сталося те, що вплинуло на формування майбутнього усташського руху значно більше. Саме з 1927 р. пов'язують початок безпосередніх контактів А. Павелича з політичними діячами в Італії, Угорщині та Македонії.

Як зазначає сам А. Павелич у своїх спогадах, він вирішив звернутися за допомогою до Італії у зв'язку з її конфліктом з Королівством СХС, де Хорватія перебувала під національним гнітом. Такі думки майбутній поглавник виношував ще з початку 1920-х рр., тож коли у червні 1927 р. його обрали делегатом від Загреба на Міжнародний конгрес міст у Парижі, він вирішив скористатися цим шансом. Річ у тім, що до Парижа Павелич мав поїхати разом з представником від ХФП Степаном Скрулею, але через те, що закордонний паспорт йому робили надто довго, Павелич виїхав сам і пізніше. У такій ситуації йому значно легше було встановлювати контакти з потрібними особами. Так, по дорозі до Парижа у Відні політик познайомився з членами Хорватського комітету Степаном Саркотіцем, Іваном Перчевичем та Степаном Дуїчем, які мали зв'язки в Римі та обіцяли влаштувати А. Павеличу потрібну йому зустріч. Після міжнародного конгресу він дійсно відвідав Рим, де мав розмову з наближеним до Беніто Муссоліні Роберто Форгесом Даванзаті. Той підтвердив непрості стосунки Італії та Королівства СХС і запевнив, що хорвати можуть розраховувати на підтримку. З такою приємною новиною Павелич повернувся назад до Загреба [12, с. 401–402].

Б. Крізман зазначає, що ці перемовини дозволили колишньому лідеру франківців Й. Франку, який перебував тепер в еміграції, через італійського посла в Будапешті і собі встановити контакт з Римом. Дуже скоро це призвело до підписання італійсько-хорватського договору про допомогу хорватському народові. З боку Хорватії були насамперед такі поступки: 1) питання Адриатики може бути вирішене на користь Італії за умови перемовин з людьми, які там проживають; 2) якщо все буде вирішене позитивно, ніхто не має права відібрати в Італії території адриатичного узбережжя; 3) Італії дозволяється

користуватися природними багатствами Балкан, якщо це не шкодить тамтешній цивілізації та культурі; 4) хорвати готові надати Італії допомогу у сфері політичних, економічних та військових інтересів [9, с. 10–11]. Ми вважаємо, що самому Павеличу це навряд чи б вдалося, адже він не міг діяти настільки підозріло під постійним пильним оком Белграда, а от Франка було вже важче контролювати.

Проте не всі спроби міжнародної політики Павелича виявилися настільки вдалимими. Наприклад, після успіху в Італії праваші прагнули встановити такі самі союзницькі стосунки з угорськими політиками. У своїх промовах Павелич просив їх допомогти хорватському сепаратистському руху підтримкою, та угорська влада, боячись якоїсь поганой несподіванки, відмовилася підписувати з ним договір. Цікавим є той факт, що в усіх цих вдалих і невдалих авантюрах разом з Павеличем брав участь і Й. Франк, з яким той постійно підтримував контакт [9, с. 11–12].

Ще одним успіхом лідера правашів можна назвати встановлення відносин з Внутрішньою македонською революційною організацією (ВМРО) на чолі з Іваном-Ванчею Міхайловим. У майбутньому саме македонці допоможуть усташам у 1934 р. здійснити вбивство короля Александра. Тож можна сказати, що після Італії це були другі за важливістю міжнародні партнери. Встановленню дружніх відносин сприяло те, що Павелич заступився на суді у Скоп'є за македонських студентів, котрих звинувачували у співробітництві з ВМРО. У своїй промові А. Павелич зазначив, що немає нічого поганого в тому, що молодь вболіває за майбутнє власної країни. На його думку, державній владі має бути соромно, що македонці шкодують за періодом турецького панування і скаржаться на те, як сьогодні їм живеться важко [12, с. 407–408]. Важко судити, наскільки переконливими були аргументи А. Павелича, але мети було досягнуто: контакти з Македонією встановилися.

Щодо ситуації у відновленому Хорватському блоку, то напруга, хоч і менша, ніж раніше, продовжувала тривати. Незважаючи на це, наприкінці 1927 р. Павелич і Трумбич були обрані представниками від Хорватського блоку у белградській Народній скупщині. Як згадує сам А. Павелич, атмосфера там була вельми напруженою. Серби були явно вороже налаштовані проти хорватів, а особливо сербської радикальної партії Костою Тімотієвичем. Так, перший зауважив, що хорвати дарма прагнуть створити свою державу, адже невеличкій країні досить легко бути завойованою сусідами. На це Павелич відповів, що "краща мала держава, але об'єднана, ніж велика, але роз'єднана на багато частин (натяк на Королівство СХС – прим. авторів)".

Такі сутички були непоодинокими, тож можна погодитися з Павеличем, який назвав атмосферу в Скупщині на початку 1928 р. "пекельною" [Цит. за: 12, с. 413].

Докорінно ж становище ХПП змінилося після 20 червня 1928 р. У Скупщині член Народної радикальної партії ультра-націоналіст Пуніша Рачич та інший радикал Тома Попович вбили членів Хорватського блоку Павла Радича та Джуро Басаричека, а Степана Радича тяжко поранили. 8 серпня Радич помер у загребській лікарні від серцевого нападу. Тепер Хорватський блок лишився без найяскравішого свого представника. Керування ХНСП перейшло до Владка Мачека [2, с. 33–34].

У спогадах А. Павелич звинувачує у вбивстві Радича короля Александра. У своїх виступах він зазначав, що цей замах був "спланований згори" і навіть стверджував, що знає ім'я посередника між замовником і виконавцями [12, с. 428]. Неспокійно було і в суспільстві. Демонстрації виникали все частіше і частіше, що було викликане обуренням з приводу вбивства С. Радича. Водночас король Александр, уже маючи намір встановити диктатуру, починає переслідувати опозицію з усе більшою силою. За Павеличем розпочинається безперервне слідкування. Розуміючи небезпеку бути заарештованим, лідер правашів вирішує виїхати, як і Й. Франк, в еміграцію, звідки діяти буде значно безпечніше. Як стверджують свідки, у січні 1929 р. Павелич виїхав до Австрії, подалі від короля, диктатура якого наближалася вже впритул [10, с. 32].

Отже, діяльність Анте Павелича в Партії права у 1915–1929 рр. була в принципі продуктивною. Він як налагодив міжнародну співпрацю (з Італією та Македонією), так і сприяв розбудові організаційної структури партії, зокрема, створенню молодіжних організацій чи робітничих союзів. Проте, зрозуміла річ, у тих обставинах виникнення та діяльність усташського руху безпосередньо в Хорватії була неможливою. Саме тому його осередок з'явився за кордоном, але плоди цього відкликнулися в Хорватії вже скоро – убивством у 1934 р. короля Александра.

Література

1. Беляков С. С. Усташи: между фашизмом и этническим национализмом: монография. Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 2009. 320 с.
2. Badovinac Tomislav. Titovo doba. Hrvatska prije, za vrijeme i poslije. Zagreb, 2008. 572 s.
3. Ivanišević Alojz. Kao guske u maglu? Položaj Hrvatske u prvoj jugoslavenskoj državi. Između mita ta istvarnosti. *Zavod za hrvatsku povijest*. 2010. Vol. 42. S. 305–354.

4. Horvat Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb: Školska knjiga, 1992. 648 s.
5. Jareb Mari. Ustaško domobranski pokret. Zagreb: Naklada Pavičić, 2007. 482 s.
6. Jelić-Butić Fikreta. Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska (1941–1945). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977. 332 s.
7. Jonić Tomislav. Postanak i djelovanje ustaškog pokreta do 1941. URL: http://www.tomislavjonjic.iz.hr/V_15_jareb.html. (дата звернення: 20.01.2018)
8. Karaula Želiko. Hrvayska nacionalna omladina. *Historijski zbornik*. 2008. № 2. S. 289–322.
9. Krizman Bogdan. Ante Pavelić i Ustaše. Zagreb: Globus, 1978. 659 s.
10. Matković Hrvoje. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002. 332 s.
11. Matković Hrvoje. Stepan Radić i Hrvatski blok. *Zavod za hrvatsku povijest*. 2010. Vol. 42. S. 267–276.
12. Pavelić Ante. *Doživljaji*. Zagreb, 2015. 603 s.
13. Petrinović Ivo. Mile Budak – portret jednog političara. 2 dopunjeno izd. Split: Kniženi krug, 2003. 239 s.

References

1. Беляков С. С. Усташи: между фашизмом и этническим национализмом: монография. Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 2009. 320 с.
2. Badovinac Tomislav. Titovo doba. Hrvatska prije, za vrijeme i poslije. Zagreb, 2008. 572 s.
3. Ivanišević Alojz. Kao guske u maglu? Položaj Hrvatske u prvoj jugoslavenskoj državi. Između mita ta istvarnosti. *Zavod za hrvatsku povijest*. Vol. 42. 2010. S. 305–354.
4. Horvat Rudolf. Hrvatska na mučilištu. Zagreb: Školska knjiga, 1992. 648 s.
5. Jareb Mari. Ustaško domobranski pokret. Zagreb: Naklada Pavičić, 2007. 482 s.
6. Jelić-Butić Fikreta. Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska (1941–1945). Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1977. 332 s.
7. Jonić Tomislav. Postanak i djelovanje ustaškog pokreta do 1941. URL: http://www.tomislavjonjic.iz.hr/V_15_jareb.html. (дата звернення: 20.01.2018)
8. Karaula Želiko. Hrvayska nacionalna omladina. *Historijski zbornik*. 2008. № 2. S. 289–322.
9. Krizman Bogdan. Ante Pavelić i Ustaše. Zagreb: Globus, 1978. 659 s.
10. Matković Hrvoje. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002. 332 s.
11. Matković Hrvoje. Stepan Radić i Hrvatski blok. *Zavod za hrvatsku povijest*. 2010. Vol. 42. S. 267–276.
12. Pavelić Ante. *Doživljaji*. Zagreb, 2015. 603 s.
13. Petrinović Ivo. Mile Budak – portret jednog političara. 2 dopunjeno izd. Split: Kniženi krug, 2003. 239 s.

Ю. Н. Давыденко

кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и международных отношений Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

О. П. Моцяка

магистрантка историко-юридического факультета

Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Деятельность Хорватской партии права до отъезда Анте Павелича в эмиграцию (1915–1929 гг.)

В статье впервые в украинской историографии анализируется деятельность Партии права в Хорватии от вступления в нее Анте Павелича до его отъезда в эмиграцию. Прослежена плодотворная организаторская работа А. Павелича в укреплении позиций Партии права в политической системе Королевства сербов, хорватов и словенцев. Отмечена важность установления тесных контактов для хорватского национального движения. Очерчены направления деятельности партии и определены причины ее упадка с учетом внутренних и внешних факторов.

***Ключевые слова:** усташи, Хорватская партия права, эмиграция, Хорватская народная крестьянская партия, Хорватский блок, радикализм, национализм.*

Y. M. Davydenko

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of World History and International Affairs, Nizhyn Mykola Gogol State University

O. P. Motsiaka

Graduate student, History and Law Faculty, Nizhyn Mykola Gogol State University

The activities of the Croatian Right Party before leaving Ante Pavelich to emigrate (1915–1929)

In the article, for the first time in Ukrainian historiography, the activities of the law party in Croatia from the arrival of Ante Pavelich to his departure to emigration are analyzed. Traced A. Pavlich's copious organizational work in strengthening the position of the Party of Law in the political system of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The importance of establishing close contacts between the leaders of the party and the Italian authorities for the Croatian national movement was noted. The directions of the party's activity are outlined and the causes of its decline are determined taking into account internal and external factors.

***Key words:** Ustashas, Croatian Party of Law, emigration, Croatian People's Peasant Party, Croatian block, radicalism, nationalism.*